

הרב שרגא פייוויל פארעצקי

גדרי קדושת ירושלים ומוסיפין על העיר

(מתוך חלוף מכתבי תורה)

מבואר במשנה א' דסנהדרין, ובגמרא שם דף ט"ז, ובמשנה דשבועות דף י"ד, ושם בגמרא דף ט"ז, והעתיקו הרמב"ם להלכה בהלכות בית הבחירה פרק שישי, הדין דיכולים להוסיף על העיר ועל העזרות. ולי צ"ע עצם דין זה דיכולים להוסיף על ירושלים, כי הוא לכאורה בסתירה עם אותו הדין דירושלים לא נתחלקה לשבטים, וכדקיי"ל כרבנן דר"י, וכדאיתא ברמב"ם פ"ז מהלכות בית הבחירה, ופי"ד מהלכות טומאת צרעת, וכמו שיבואר. הנה בתוספות ב"ק (פ"ב, ב') ד"ה ואין בתירוצם על הא דבפ"ק דיומא משמע דלמ"ד לא נתחלקה, לא נתחלקה מעולם, ודלא כבהמ"ק לר"י, דמתחילה נתחלק אלא דנתנו דושנה של יריחו תחתיו, דבהמ"ק סברא הוא, אע"ג דנתחלק, דחזרו וקנו אותו, כדי שיהא לכל ישראל חלק בו. אבל ירושלים, אם מתחילה נתחלקה, למה היו חוזרין וקונין אותה, ע"ש. והגרי"ז סאלאווייציק זצ"ל, בספר חדושי מרן רי"ז הלוי, הסביר דבריהם, דבהמ"ק דינו שיהא משל צבור וכמו מזבח, עצים, אש וכלי שרת, ודין זה תלוי בקנינים ודיני ממון, דהיינו שיהא קנוי בקנין ממון לכל ישראל. אבל הדין הזה שיהא משל צבור הוא רק במקדש וכליו, אבל על ירושלים לא מצינו זה, ושם ישנו דין מסוים על המקום, שיהא שייך בחלוקתו לכל השבטים ולא לשבט אחד. וזה מיוסד על הא דאיתא בספרי פ' ראה, כתוב אחד אומר באחד שבטיך, וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם וכו', באחד שבטיך זה שילה, מכל שבטיכם זו ירושלים, ואין זה מדיני הכשר מקדש, רק מתנאי המקום אשר יבחר ד'. א"כ שפיר נוהג דין זה גם בירושלים, ולא רק על מקום מקדש בלבד, דגם ירושלים היא בכלל המקום אשר יבחר ד' האמור בקרא שם. לפיכך ס'ל לרבנן, דירושלים לא נתחלקה לשבטים, דגם היא צריכה להיות מכל שבטיכם, ולא מהניא זה שיקנו המקום אח"כ, דע"כ שיהא מקום בית הבחירה, וזה כולל גם ירושלים, שייך לכל השבטים בעיקר חלוקת א"י ולא יתחלק כלל, דזהו עיקר פירושא דמכל שבטיכם, וכל שנחלקק והגיע לחלקו של שבט אחד, שוב אין זה מכל שבטיכם אף אם יקנוהו כל השבטים אח"כ, כי בעינן שבעיקר חלוקת א"י יהא המקום שייך לכל השבטים, וקנין ממון לא מעלה ולא מוריד בזה, וראה דבריו באריכות שם בהלכות בית הבחירה.

הרי מבואר בזה שדין ירושלים לא נתחלקה לשבטים הוא בעיקר חלוקת א"י, ואיך לפי"ז שייך להוסיף על ירושלים, הרי מ"מ בחלוקת א"י לא היה הנוסף שייך

לכל ישראל, ומה תעלה ההוספה, ואיך תחול חלות דין ירושלים על החלק הנוסף עכשיו, מאחר שבחלוקת הארץ לא היה נכלל בהמקום אשר יבחר ד', בירושלים. לאיזה דינים תועיל ההוספה, ובכך בנוגע למה ישנו אותו הדין דמוסיפין על העיר.

עסקתי זה מכבר, ובאתי ועוסק אני עוד הפעם בענין זה, אבל אין לי הבנה מספקת בנקודה זו, ולכן מאד הייתי מעריך אם מעכ"ה יכתב לי דבר בזה.

תשובה מאת הגאון רבי מנחם מענדיל יוסף זאקס,
חתנא רבי נשיאה של מרן החפץ חיים זצ"ל
וראש ישיבת חפץ חיים בראדין

בעה"ת. יום ג' ב' מנחם אב [תשכ"ז] ירושלים עיה"ק תבוב"ב

הוד כבוד ידידי עוז רחימא דנפשאי וכו'

אחרי דרך מבוא השלום והברכה,

את יקרת מכתבו קבלתי היום והנני מזדרז להשיבו בו ביום . . . ב"ה כבר נסתדרנו באופן היותר נאות וטוב וב"ה על חסדו הגדול, והחיים והשלום לכולנו אשר אתנו.

ועתה אודות הערתו אם ירושלים לא נתחלקה לשבטים איך שייך להוסיף, ולכאורה גם אם נימא שנתחלקה מדוע אינם יכולים לעכב, ומוכרחים אנו לומר, כיון דאין גורעין מנחלתם כלום, רק מוסיפין קדושה, ע"ז אינם יכולין לעכב, רק אם נימא דלא נתחלקה וזהו מדין עצם דינא, דירושלים צריכה להיות שלא נתחלקה [קשה וכמ"ש"ה]. והנה ס' חידושי הגרי"ז אינו תח"י כעת, שהנחתיו בביתי בנויארק, אך כמדומני בעת למדי מס' יומא שהמחלוקת הי' במציאות ולא בדינא, דהגמ' רוצה לדייק מינה גם דינא דביהכנ"ס של כרכים אינו מטמא בנגעים, שדוד המלך כבש את היבוס, ומתחילה היו ביחד והוא לא חלקה. אבל באמת אפילו אם נתחלקה, היו יכולים להקדישה בקדושת ירושלים, כמו בתי ערי חומה, דגם המה מקודשות בכמה קדושות, ובודאי נתחלקו לשבטים, אכן מעכ"ת הביא דעת הר"י דלמ"ד לא נתחלקה, זהו מעצם דינא קדושת מחנה ישראל, א"כ שפיר פריך, מהו שייך להוסיף.

והנה בעצם האי דינא דמוסיפין על העיר, איחא במס' שבועות למ"ד בכל אלו חנן, ובעינן ב"ד וכה"ג ומלך ואורים ותומים, ונמצא א"כ בבית שני שלא היו אורים

ותומים, לא היו יכולים להוסיף, ועזרא קידש לזכר בעלמא, דלא בעי קידוש, דקדושה ראשונה קידשה לעתיד לבוא, וכן פסק הרמב"ם ז"ל, וכל הדין דמוסיפין על הבית הראשון נאמר, וזהו דוחק. ועוד מקשים בתוס', מדוע במשנה דסנהדרין לא זכר רק דבעינן ב"ד לחוד [ועי' בשבועות דף ט"ו, א' תד"ה שאין]. ויש לומר, דבסנהדרין לא דיברה המשנה מדין קדושת ירושלים, רק זהו ברור דמבלי טעם אינו שייך להוסיף לה, ובעינן ע"ז פסק ב"ד שיפסקו מקודם הדין שצריך להוסיף, ובשבועות מיירי איך מוסיפין ובמה מקדשין.

עוד אמינא, שדין להוסיף על חומת העיר לא בעינן דוקא בקדושת ירושלים, ולא מפסל ביוצא ולא עובר על לא תוכל לאכול בשעריך גם אם לא נתקדשה, רק העשה של לפני ד' אלקיך תאכלנו, דלא מקרי לפני ד' רק אם נתקדשה, א"כ על זה לא בעינן בכל אלו, וכאשר תדייק היטב בשבועות חמצא שנכון הדבר. ולפי זה, אפילו אם נתחלקה לשבטים ג"כ יכולין להוסיף על החומה, אפילו אם נימא דלא נתקדשה לגמרי משום דנתחלקה לשבטים, דדין מוסיפין הוא רק להגדיל את העיר כלומר חומתה, ודייק בדין שני בצעים היו שם.

ובאופן היותר פשוט איכא למימר, דבמשנה אחרונה במס' ערכין איחא במתניתין, דגם ערי ישראל הי' להם מגרשים ואילנות כמו ערי הלויים, וכן במס' בבא בתרא (דף כ"ד, ע"ב), א"כ זה ברור דהמגרש הי' חוץ לחומה, אבל גם המגרשים לא נתחלקו א"כ שייך להוסיף. ואם שאין עושין מגרש עיר ולא עיר מגרש, ברור שלהוסיף על ירושלים בודאי מותר.

ובזה אסלק ידי מלכתוב. כתבתי כל זה כמעט ע"פ, ואם ימצא דבר להשיב עלי אזי במטוחא, נא להשיבני. ובוה אסיים בכרכת חיים ושלוש וכל טוב, ד' הטוב יברכו בכל טוב. מנאי ידו מוקירו.

מנחם מענדיל יוסף זאקס

המענה שלי על החשובה דלעיל:

במאי דכדיק לן מרנא דגם אם נימא שיירושלים נתחלקה לשבטים יקשה על הדין דמוסיפין על העיר, דמדוע אינם יכולים לעכב, לא הבנתי דמה זה שייך להא דנתחלקה או לא נתחלקה לשבטים, אם לא נתחלקה הרי ירושלים שייכת לכל ישראל, ומדוע לא יעכבו כל ישראל, או אפילו קצתם, ואפשר שכן כוון להעיר, דאיך שיהיה בעינן נתחלקה לשבטים, אבל מ"מ מדוע לא יעכבו. הנה אם היה שייך ענין עכוב בענין זה דקדושת המקום, הרי יקשה מדוע לא היו יכולים ישראל לעכב

כל עיקר קדושתה דירושלים, ואם נאמר שכן היו יכולים לעכב, אשר ואדי שזה אינו עולה על הדעת, הרי אז צריך להיות נמנה עוד דבר בין אותם הדברים שנמנים במשנה דשבועות שבהם צריכים לקדש את העיר והוא, דעת ישראל, או דעת שבטי יהודה ובנימין, למ'ד לא נתחלקה, אם לא שנאמר שבדעת ורצון מלך ובי"ד יש גם דעת ורצון ישראל, כי המלך והבי"ד הם שלוחי כל ישראל. אבל אם כה הדבר, אז הרי אין שום קושי בכלל, כי הרי אין מוסיפין מבלי מלך ובי"ד, ומי יעכב.

כן שפיר מסתבר דקדושת ירושלים וקדושת מקום המקדש אינן תלויות בדיני ממונות וזכויות בכלל, אלא מושרשות תוך קדושת ארץ ישראל ומיוסדות עליה. דייק לשון הרמב"ם בהלכות בית הבחירה, (פ"א, ה"ג): כיון שנבנה המקדש בירושלים, נאסרו כל המקומות כולן לבנות בהן בית לד' ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד ובהר המוריה, שבה נאמר, ויאמר דויד זה הוא בית ד' האלקים וזה מזבח לעולה לישראל, ויאמר זאת מנוחתי עדי עד. קדושת ירושלים היא בכך, כקדושת מקום המקדש וכקדושת ארץ ישראל בכלל, אינה תלויה בדין זכיה, ולא היה שייך לעכב תחילת קדושתה, וכן אין יכולים לעכב ההוספה על קדושתה, הוספת קדושה זו נקבעת ע"י בי"ד ומלך וכפי הסדר הנשנה במשנה בשבועות. חושבני שכן היתה כוונת כגתר"ה בכתבו: כיון דאין גורעין מנחלתם כלום, רק מוסיפין קדושה, ע"ז אינם יכולים לעכב.

מה שכתב כגת"ה לחדש, דכן יכולים להוסיף על ירושלים [עפ"י בי"ד לבד ומבלי כל אלו שבמשנה דשבועות] אף שלא תתקדש בקדושת ירושלים, תיתי לי שכן כוונתי לדעתו והארכתי בזה במק"א. הוכחתי בא"א אלו ראיות שיש עוד דין של עיר ירושלים נוסף על זה של ירושלים לפני מן החומה, ודין זה הוא בעיקרו חלות שם של העיר ירושלים. שם גם רמזתי להגמרא דשבועות (ט"ז, א'): אבא שאול אומר שני ביצעין היו בהר המשחה, תחתונה ועליונה, תחתונה נתקדשה בכל אלו, עליונה לא נתקדשה בכל אלו, אלא בעולי גולה, שלא כמלך ושלוה באורים ותומים וכו', עמי הארץ היו נכנסין שם ואוכלין שם קדשים קלים וכו', למה הכניסוה, מפני שתורפה של ירושלים היתה, ונוחה היא ליכבש משם. וכתבו שם בתוספות ד"ה אלא: אע"פ שהיה הדבר בא לידי תקלה, הכניסוהו כדי שימסרו עצמם עליהם יותר כשיש בה שם קדושה, עכ"ל. ויש להבין דבריהם אלו, מה זה שם קדושה, ואי זה חלות דין יש כאן, וצ"ע. ולפי משכ"ל, דברי התוספות מובנים היטב, דההוספה על ירושלים בביצעה העליונה שלא במלך וכו', היינו מבלי כל אלו הדברים הנשנים במשנה שם לא הביאה חלות קדושת ירושלים אשר לפני מן החומה עליה, והיא היתה רק הוספה על העיר של ירושלים, ומדין השני שבה, ולכן היתה בעיקרה רק חלות שם של עיר ירושלים, וזוהי שם קדושה, אשר לזה כווננו התוספות.

משכתר"ה משמיע בתוך דבריו על דבר עשה דלפני ד' אלקיך תאכלנו, ראיתי

כמנחת חינוך (תחילת מצוה תמ"ב) שדן בזה, אם יש מצוה לאכול מע"ש בירושלים, מצוה עשה או סתם מצוה, וסיים שם בזה"ל: אבל שיהיה מ"ע מוטל שיאכל בירושלים, ואם אוכל בירושלים מקיים מ"ע, לא שמענו מכל הראשונים, ויכול להיות שהוא רשות, רק חוץ לירושלים אסור, אבל בירושלים אינו מקיים מצוה כלל, כמו לאו הבא מכלל עשה, ע"ש. רמז גדול לדברי כ"ג יש למצוא בשבועות (ט"ז, א') ברש"י ד"ה ה"ג לה בתוספתא, בא"ד שם, וז"ל: ויש לפרש, דעמי הארץ המפרישין מעשרות היו זריזים לעשות בו מצוה מן המובחר לפי שהיו שומעין דרשה עשר בשביל שחתעשר, והיו צריכים להתוודות עשיתי ככל אשר צויתני (דברים כו), והיו שומעים את המתרגמים ואכלת לפני ד' אלקיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך, לכך היו נכנסין עד חוץ חומת ירושלים הפנימית לקיים לפני ד' אלקיך וכו', עכ"ל. האומנם לשון זה של רש"י אינו משמיע דבר קיום מצוה לגמרי, כי יכול להיות שכוון באמרו לקיים, שלא יעברו האיסור דחוץ לחומה, אבל פשוטם של דברים מורים כי רש"י מכוון לקיום מצוה. אבל לקיים דברי כתר"ה זה עתה ראיתי ב"ה כי אחד גדול מן הראשונים עומד לימינו, הלא הוא הרמב"ן, שמונה אכילת מע"ש וק"ל בירושלים למצות עשה, היא המצוה הראשונה בהשלמה למצות עשה בספר המצות להרמב"ם מן המצות ששכת אותן הרב, וז"ל שם: מצוה א', שנצטוינו לאכול מעשר שני ובכורות בירושלים לפני הקל יתעלה, והוא אמרו, ואכלת לפני ד' אלקיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך וכו', ואני חמה על הרב בזו, ואם אולי היה דעתו שאינן אלא למנוע אכילתן חוץ לירושלים, והוא הלאו שמנעו (צ"ל שמנאו) הרב קמ"א, שלא לאכול מעשר שני חוץ לירושלים, והלא הוא ז"ל המונה לאוין מכלל עשה בחשבון מצות עשה, ועוד שזו באמת מצוה קבועה וכו', וכבר זכרם בעל ההלכות, אמר, לאכול קדשים ומעשר שני בירושלים וכו', עכ"ל. והתימה על המנחת חינוך שלא ראה דברי הרמב"ן האלו, ואדרבא הוא כותב במצוה הנ"ל, בזה"ל: עכ"פ במע"ש לא השיג הרמב"ן כלל ומודה דאין כאן אלא מ"ע של הפרשה, ואכילה בירושלים אינו מונה, ג"כ מבואר דכולם סובדים דאינו מצוה כלל מה"ת לאכול בירושלים, ע"ש. (ואולי בזמנו לא יצאו לאור אלו המצות ששכחן הרמב"ם לפי הרמב"ן.)

מה שתירץ מעכת"ה דהדין דמוסיפין הוא בנוגע למגרש ירושלים, אשר כנראה שהיה חוץ לחומת ירושלים, אבל מ"מ גם הוא בכלל לא נתחלקה לשבטים, ואף שאין עושין מגרש עיר אבל ברור דלהוסיף על ירושלים מותר, ושפיר שייך הא דמוסיפין על ירושלים, דבר זה הוא חדש וגדול עד למאד. אבל מה שלבי מהסס בזה הוא, כי חושבני שלא עשו מגרש כלל בירושלים ואף חוץ לחומתה, כי נראה דעולי הרגל היו עומדים בזמן עלייתם בכל ירושלים, ואף חוץ לחומתה, ומסתבר שלא היו מניחים מקום ריקם מבתיים ואפילו סמוך לחומתה. בשו"ת חתם סופר (יו"ד רל"ד) כתב, דמזה שנאמר במשנה לא אמר אדם מעולם צר לי המקום שאלין בירושלים,

ולא אמר ולא נדחק אדם מעולם בלינת ירושלים, משמע דודאי היה צר ודוחק בירושלים, אלא שהנס היה, שמרוב אהבת ד' ושמחת האדם, לא אמר אדם צר לי המקום, היינו, שלא התלונן, ודאי שדוחק זה היה די טעם שלא היה מגרש בירושלים. ואפילו אם היה הנס גם בונגע למציאות, דהיינו שלא היה דוחק כלל, ודלא כהחת"ס, מ"מ הרי אין סומכין על הנס, ואיך יעשו מגרש בירושלים בעוד שהיו צריכים ליותר מקום בשביל בתים ודירת אדם. ואפילו אם נאמר שגם לינת ירושלים היתה בירושלים המקודשת, ושמצותה היא בלפנים מהחומה, ובכך מה שהיה חוץ לחומה לא היה מוכשר בשביל לינת עולי הרגל, — מה שלא מסתבר כלל, מ"מ עדיין לא נחה דעתי הענייה, דמדוע הניחו מקום למגרש מתחילת בניינה, ולא בנו את החומה גם סביב למגרש כדי להגדיל את ירושלים.*

בנוגע לעצם הדיון אם המחלוקת של ירושלים אם נתחלקה לשבטים או לא היא מחלוקת בדין, וכדברי הגרי"ז ז"ל, או שהיא מחלוקת במציאות, וכמו שהבין מעכ"ת יחיה לחיים ארוכים, ודאי שהספרי בפרשת ראה בהתירוץ דבאחד שבטיך זה שילה, מכל שבטיכם זו ירושלים, אשר לפי הגרי"ז ז"ל הוא המקור לרבנן דירושלים לא נתחלקה לשבטים, כן מוכיח, דענין לא נתחלקה הוא דין בירושלים, ומשום גזירת הכתוב דמכל שבטיכם. אשר להערת כתר"ה שהגמרא ביזמא י"ב ומגילה כ"ו מדמה לזה הא דביהכנ"ס דכרכים, י"ל כי זה דאי דירושלים היא מציאות אחרת מכל ערי ארץ ישראל, אבל זה נובע מהדין המיוחד שנאמר בה דמכל שבטיכם, ולכן לא נתחלקה, ולכך היא שונה במציאות משאר הערים עם כל הדינים הנוכרים שם, אבל אין שום הכרח מזה שהמחלוקת היא במציאות. מאידך גיסא, מקור זה לרבנן דסברי דירושלים לא נתחלקה לא נזכר בגמרא, ואדרבא מצאתי ב"ה לאחד גדול שמביא מקור אחר. בקרית ספר להמבי"ט, הלכות בית הבחירה פרק ז', כותב על ירושלים בזה"ל: ואינה מטמאה בנגעים דכתיב ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, ארץ אחוזתכם מטמאה בנגעים ולא ירושלים מטמאה בנגעים, ואינה נעשית עיר הנדחת, ולא מביאה עגלה ערופה דכתיב עירך וירושלים לא נתחלקה לשבטים, וכתיב בעגלה ערופה כי ימצא חלל באדמה אשר ד' אלקיך נותן לך נחלה לרשתה (וירושלים לא נתחלקה לשבטים) [וכנגמרא בבא קמא פ"ב, ב']. ונראה דמהכא הוא דילפינן בעלמא דירושלים לא נתחלקה לשבטים לדין דקיימא לן הכי, דכיון דכתיב עירך וכתיב אשר ד' אלקיך נותן לך לרשתה, משמע דאתא למעט מה שאינו עיר מיוחדת לך ואינה ירושה מיוחדת לך אלא לכל ישראל, והיינו ירושלים. לפי דבריו אין שום דין מיוחד הנאמר בירושלים ויכול שפיר להיות דהא דירושלים לא נתחלקה לשבטים הוא ענין של מציאות, וכמו שסובר מרנא.

* אולם ביחזקאל מ"ח, ט"ו וי"ז, הוזכר מגרש בנוגע לירושלים, אבל הרי שם המדובר על ירושלים שלעתיד, והרי שם מ"ה, ב, מובא מגרש גם בנוגע לחומת הבית [ראה מלכי"ם שם].